

Särtryck ur

CJP NYHETSREV

Nr 50:3 December 2010

TRÄDET, SYMBOLEN OCH RELIGIONEN

Om trädet som religiös symbol

av Erik Nisser

Trädet som religiös symbol har en lång historia och universell utbredning. Alltifrån urtid till nutid, i alla kulturer världen över, har trädet ingått i människans religiösa föreställningsvärld. Det heliga trädets aspektrikedom och betydelsemättnad är mycket stor och det har dessutom förgreningar in på ett flertal andra, kringliggande symbolområden. Här kan bara lyftas fram ett fåtal exempel och teman i syfte att belysa något av den existentiella och kosmiska gåta som den religiösa människan tyckt sig ana i trädets natur – samt ge en aning om det svar som trädet självt tycks ge på sin gåta.

*Erik Nisser, dipl dröm-coach
IDP, fil kand och översättare.
Ofta anlita föreläsare
och seminarieledare inom
områdena drömpsykologi
samt symbolik och symbol-
lära.*

Trädet och livet

I trädets hägn frodas ett myller av liv; fåglar bor i krona och kvisthåll, insekter svärmar bland barr och löv, och bland rötterna vistas ljusskygga kryp. Trädet hyser ett otal varelser som livnär sig av dess frukter, kottar, löv och bark, samtidigt som de finner skydd mot väder och vind och allehanda faror under dess välvda lövtak.

Trädet bjuder således näring, skydd, tak, skugga, m m – egenskaper som förlänar det en utpräglad moderlig karaktär. Detta kan vi alla gå med på, men för det religiösa medvetandet gör dessa moderliga kvaliteter trädet till en direkt manifestation eller epifani av kvinnlig gudomlighet, av Gudinnan.

Den Stora Modern förknippas vanligen med Moder Jord, men faktum är att hon emellanåt också tar gestalt av ett träd. Trädets "kropp", eller stam, föder grenar, kvistar, barr/löv och bär frukter, liksom jorden föder växter och träd.

Per analogi framstår alltså trädet som ett slags komprimerad eller symbolisk avbild av den fruktsamma, all växtlighet framfödande jor-

den. Således kan den Stora Modern växla gestalt och flytta sin hemvist från själva jorden in i trädet.

I den arkaiska människans religiösa föreställning är Modergudinnan inte enbart växtlighetens upphov, utan moder till allt – även till människan. Och faktiskt gäller denna föreställning på många håll även för Trädmodern. En mängd myter världen över berättar att människan stammar från träd, att urtidens anmoder var ett träd, så exempelvis hos Miao-folket, bland vissa Nuer-klaner samt hos urbefolkningar såväl i Korea och Japan som på Filippinerna och Formosa. Om trädet inte omedelbart fött fram människan, så har det på sina håll i

*Yggdrasils ask
utstår mer
än världen vanligen vet:
i toppen betar hjorten,
tård blir stammen,
nederst så Nidhögg gnager.
(Grimnismal)*

alla fall fostrat henne eller tjänat som hennes födsloort. Vi kan se exempel på detta i den jakutiska mytologin, där schamanerna sägs födas av en "rovfågelmoder" i en jättelik tall i norr, och där det vidare förtäljs att den första människan ammad av ett halvt antropomorft träd (= med mänskliga egenskaper). Föreställningen om ett så kallat "Barnträd", det vill säga att barnen egentligen härstammar från träd men strax före förlösningen överförs till den biologiska moderns livmoder, är vanlig i Central- och Nordasien, men återfinns även i Afrika och på Borneo. I detta sammanhang kan

också erinras om att moderkakan, för inte så länge sedan, på vissa svenska sjukhus visades upp för de nyblivna föräldrarna, som fick veta att den förr kallades "livets träd". Det bakomliggande, urgamla idékomplexet är att fostret intill födseln livnärts av trädet snarare än av modern, alltså att barnet stammar från ett träd.

Ibland är trädets virke, träet, den urmaterian av vilken urmänniskan timrats. Den fornnordiska mytologins Ask och Embla danades av gudarna av två trä-stockar som havet spolat i land, och detta mytologem äger stor spridning världen över.

Inte bara jordiska varelser, utan även gudar kan härröra från träd. Dionysos kallas *endendros*, "i trädet", men emellanåt även *dendrites*, "född av träd". Adonis, Attis, Osiris föds ur träd eller av trä, liksom Tammuz och den egyptiske solguden Ra. I en pyramidtext heter det att den heliga sykomoren är det "livsträ", av vilket gudarna lever", vilket gör trädet till gudarnas moderliga näringskälla.

Ovan nämndes att trädet kan vara födsloort och detta gäller även virket, träet: vagga, krubba, rede, alla är de gjorda av trä. Ur krubbans träsköte föds Guds enfödde son in i livet, ur redet i trädets topp föds fågel Fenix. Träets skyddande, bevarande modersaspekt blir synlig i Arken, som räddar livet undan syndafloden, vidare i Deukalions och Pyrrhas kistskepp samt i jätten Hvergelmers båtlista som räddar honom och hans fru undan drunkningsdöden i urjätten Ymers blod.

Vi ser alltså att trä(d)et uppvisar de moderliga aspekterna av födsel, näring och skydd och att det understundom rent av innehar rollen som den Stora Modern för det religiösa medvetande, för vilket livet som sådant är det oöverträffade mysteriet.

CJP NYHETSREV

ISSN 1652-2125

Utges av CJP Centrum för Jungiansk Psykologi AB två ggr/år (juni och december). Ansv. utgivare: Gunlög Raihle.

Trädet och döden

Den goda, livgivande modern har också en mörk sida: hon är en fruktansvärd vedersaker-ska som tar tillbaka allt hon låtit uppstå, som skickar all sin avkomma i döden. Denna döds-aspekt återfinns även hos trädet, synlig bland annat i seden att låta hänga människor i träd, antingen som avrättning eller, inte minst i det heliga trädet i Uppsala, som blodsoffer. Mera påtaglig blir kanske denna dödsaspekt i olika kulturers begravningsskick. I Ostafrika påträffas på sina håll seden att fira ner den döde i den ihåliga stammen på ett stort träd; i Nya Kaledonien förs den döde, lagd i en kista, in i ett ihåligt träd. I Australien, Nordamerika och Indien hängde eller surrade man fast de döda i grenverket på särskilda träd, och inom buddhismen (Kina) finns föreställningen om ett Dödsträd, på vars grenar de döda sitter. Liknande finner vi bland Mender och Kpeller: här tänks de döda sitta uppflygna likt fåglar i ett väldigt träd. I en kabbalistisk text heter det att de döda är släkträdet rötter, som ger näring åt de levandes löv.

Här tycks föreligga en oförsonlig motsättning mellan livsträd och dödsträd, kanske särdeles tydlig i oppositionen mellan "livsträ" och "dödsträ" sådan den ter sig i kristen tradition: Jesusbarnet kommer till världen i krubban (träsköte/livsträ) och lämnar den uppspikad på korset (dödsträ). I vaggan gungas det nya livet och i kistan förmultnar det döda. I det för-ra syns en symboliskt tänkt tillblivelse i eller ur träd(d), i det senare ett likaledes symboliskt uppfattat återgående i eller till träd(d). Tanken är, med en parafra, denna: "Av trä är du kommen, trä skall du åter varda."

Den egyptiska sarkofagen var gjord av trä och ordet betyder egentligen "köttätare" (av sarx, "kött", och fagein, "äta"). I dödsträdet, kistan eller sarkofagen återgår det en gång födda till trädmoderns buk för att "smältas ner" och återförvandlas till den urmateria ur vilken det uppstod. Den yttersta betydelsen av dessa bruk och föreställningar är att den döde, genom att överlämnas till trädet, återgår till den urgrund ur vilken han kom; han återbördas till modern för att födas på nytt.

Trädet och återfödelsen

Motsättningen mellan livsträd och dödsträd löses således upp på ett djupare symboliskt plan, där de båda i stället inordnas och harmoniseras i återfödelsens idé, i det egentliga "Livets träd". Och trädet är förvisso synnerligen väl lämpat att gestalta denna tanke: det är samma träd, samma stam och grenar, som år efter år knoppas på nytt och spricker ut i lövskrud, i liv, för att sedan åter fälla sina löv och "dö". Och nästa vår "återuppstår" det igen. Trädet föds på nytt otaliga gånger, det är bestående trots den obruten växling mellan liv och död. Det synes med andra ord besitta det eviga livets hemlighet. Trädet framstår för det religiösa medvetandet som höjt över död och förgänglighet: någonting i dess substans trotsar dödens käftar och återföds till nytt liv. Denna gåtfulla, mystiska substans sökte människan – symboliskt – identifiera sig med, för att på så sätt försäkra sig om dess gudomliga egenskap av en evig existens i pendlingarna mellan liv och död. Och det är därför som de

döda överlämnas åt trädet i så många begravningsritualer, ty i detta finns en garanti för livets förnyelse. I trädet förmultnar de döda och blir identiska med trädets substans, så att de också vinner den gudomliga förmågan till pånyttfödelse. Det är väl också därför som så många myter berättar att människan härstammar från trädet, eller har yxats fram ur trä i en grå forntid, ty detta innebär att människan på något sätt är ett träd eller av trä, och således odödlig.

Till detta sammanhang hör också vegetationsgudarnas träd. Som symboler för det återvändande livet efter vinter eller torrperiod förtäljer myten att de föds i eller ur träd: Dionysos, Adonis, Tammuz, med flera. I samma anda föreställde sig egyptierna att solen, den livgivande kraftkällan, återföds varje morgon ur ett träd, sykomoren, vilket vi redan konstaterat var det moderliga träd som gav gudarna näring. Samma gudinna – ibland jämställs hon med Hathor, "Horus' hus", d v s solens hemvist – ser vi på bilder föreställande den i det hinsides inträdda själen, som skänkes frukt och livsvatten av en halvt mänskligt gestaltad trädgudinna.

Trädet symboliserar således på många håll Gudinnan, som ger livet, tar det åter och förvandlar det döda till nytt liv. Alla dessa aspekter – liv, död, återfödelse – förstärks när vi undersöker sambanden mellan trädet och andra symboler med liknande eller kompletterande betydelse. Här ska vi kort sammanföra trädsymbolen med vattnet, berget och månen.

Vi välkomnar fler bidrag från våra läsare.

Skicka din text till artikel@cjp.se

Vi kan naturligtvis inte garantera att den kommer

att publiceras i

CJP Nyhetsbrev

och vi måste också förbehålla oss rätten att redigera eller förkorta den insända texten.

Texten kan publiceras under pseudonym om man så önskar, men anonyma bidrag införes ej.

Vattnet sammankopplas ofta med trädet i en dubbel livssymbol. Den övergripande innebörden av vatten i den religiösa symboliken kan man sammanfatta som att vattnet representerar den sammantagna, universella summan av allt, det är fons et origo, "källa och ursprung", själva reservoaren för alla potentiella existensmöjligheter, en behållare för alla frön och allt potentiellt liv. Det föregår varje form och upprätthåller allt skapat. Vatten har en kosmogonisk innebörd, uppenbar i de talrika skapelsemyter som berättar att världen en gång reste sig ur urhavets fostervatten. Allt uppstår ur vattnet som alltså är en matrix mundi. Såsom kosmogonisk symbol och som behållare för allt potentiellt liv, blir vattnet den magiska och medicinala substansen par excellence. Det ger läkedom, förnygrar och säkerställer evigt liv. I vattnet finns liv, kraft och evighet.

I Mesopotamien vattnar den sakrale konungen Livsträdet (=Dumuzis cypress, på vilken han själv tänks vara en kvist) med Livets vatten hämtat ur tempelträdgårdens bassäng, det vill säga ur gudamoderns sköte. Vattnet ger näring åt den gud som nu skall födas. I Tvåflodlandets religiösa ikonografi är livsträdet som vattnas ur kannor och kärler ett vanligt förekommande motiv. Både träd och vatten förknippas här med idén om liv. I mesopotamiska myter berättas vidare om livsträdet som växer vid "de två floderna" – Eufrat och Tigris.

I den bibliska traditionen (Gen 2: 9) finns andra träd som växer vid en flod, nämligen Livets och Kunskapens träd. I Hesiodos (47: 12) talas om träd med läkande löv vid stranden av en ström, ett motiv som går igen i Uppenbarelseboken (22: 1-2), där en "ström med levande vatten" flyter genom det himmelska Jerusalem, kantad av "livsträd, som gävo tolv skördar... och trädens löv tjänade till läkedom för folken." Inom kristendomen växer livsträds- och vattensymboliken ihop, så att vi långt in i medeltid finner livsträdet i en närmast oupplöslig förening med källan eller brunnen, vilket vi kan se t ex i dopfontornamentiken.

Den germanska "urhelgedomen" omfattade träd och vatten, helst uråldriga ekar invid kvillrande källsprång - i Uppsala t ex rann det fram vatten under det stora trädet som var Yggdrasils symboliska avbild.

I myten utgörs Livets vatten ofta av själva Livsträdets sav. Bland jakuter berättas att det längs Livsträdets stam rinner en gulaktig saft som ger salighet åt den som dricker, samt om en trädgudinna som skänker kraftvatten ur sina stinna bröst, vilket i all sin konkretion påminner om det livsvätskejudande sykomorträdet i egyptiernas dödsrike. Den "gula saften" har sin motsvarighet, möjligen sin förebild, i den indiska traditionen: här är saften från det heliga Jambu-trädet guldgul som smält smör. Det växer på Jambudvipa, människans kontinent, kringflutet av en flod som rinner upp ur trädets nedfallna frukter - vilka för övrigt, likt Hesiodos och Johannes undergörande träd, ger bot mot alla sjukdomar.

Det heliga trädet föreställer man sig således ofta växa i eller invid ett vatten (källa, flod,

sjö eller rent av havet) men lika ofta sägs trädet växa på ett berg. Detta utesluter dock inte förekomsten av vatten, då det är vanligt att berget i myt och bild reser sig ur en sjö eller ett hav, eller att det kväller fram bäckar och floder invid trädet på bergets topp. Berget har anknytning till den stora modern och som Jordgudinnan avbildas hon emellanåt sittande på marken, tronande över jorden likt berget över slättlandskapet (en av det forna Egyptens största gudinnor heter också Isis, vilket betyder "sits" eller "tron"). Det symboliska tänkandets analogiförfarande identifierar tronnen eller sätet med sittpartiet, och detta vidare med skötet, så att bergets topp bär betydelsen av såväl säte som sköte. (Vi säger också "Venusberg" om kvinnans könsdelar.) Bergets topp är således ett livsalstrande kraftcentrum, en petra genatrix, ett gudomligt sköte varur det livgivande vattnet sipprar fram. Därmed är det i symbolisk mening naturligt att Livsträdet tänks växa på bergets topp, vilket det i många kulturers föreställningsvärld också gör. Så visar t ex kretensiska bilder en gudinna på ett berg, sittande under ett livsträd; i Iran växer haoman, livsörten, i källan invid livsträdet på berget Haraberezaiti; på mesopotamiska tegelcylindrar avbildas ett heligt träd - oftast en daddelpalm - på ett berg eller en ziqqurat.

Månsymboliken kastar ytterligare ljus över trädets symboliska betydelse. Månen har rent generellt en mycket stark koppling till å ena sidan den Stora Gudinnan och, å den andra, vegetationen. (Ända in på 1900-talet var det inte ovanligt att bönder i Upplysningens hemland, Frankrike, sådde om natten, under nymånens skära.) Ett stort antal fruktbarhetsgudomar är samtidigt månggudinnor, så t ex den egyptiska Hathor, sumerernas Ishtar, iranernas Anahita, o s v. Hos så gott som alla vegetationsrelaterade gudaväsen kvarlever någon form av månattribut.

En omedelbar koppling mellan träd- och månsymboliken finner vi t ex i Kamtjatka och Korea. Här ansåg man att människans anfader varit en "männmänniska" och i kulten representerades denne anfader av ett träd. Andra exempel finner vi på mesopotamisk mark, där månträdgudinnor ofta avbildas på tegelcylindrar eller sigill. Ardvi Sura Anahita, Irans stora gudinna, var på en och samma gång vatten-, mån- och trädgudinna. Egyptens Hathor var, som nämnts, också en trädgudinna, sykomo-ren, och hon är dessutom identisk med Nut, återfödelsens kistgudinna, tillika månhimmelsgudinna. Här ser vi sammantaget kretsloppet om liv-död-återfödelse i anslutning till trädet, månen och månträdet.

Hur skall detta förstås? Vilken är kopplingen mellan måne och träd? Schmied-Kowarzik lägger orden så:

Månen har så gott som överallt uppfattats som ett uttryck för och en symbolisk upplevelse av döden. Dess långsamma växande till mognad i fullmåne, samt dess långsamma avtagande till dess den helt tynar bort i nedan, är i hög grad en avbild, eller kanske till och med en förebild för allt jordiskt liv.

Men månen "dör" emellertid aldrig en gång

för alla, utan återkommer ständigt på himlavalvet med sin nageltunna skära, vilket människan tolkade som att hennes egen död inte heller kunde vara definitiv. Likheten mellan måne och träd är här uppenbar: bägge övervinner döden och ger en förespegling om det mysterium om liv, död och återfödelse som, då det ju synbarligen genomsyrar människans omgivning, också måste gälla henne själv. Sammantaget ger dessa symboler uttryck åt idéerna om födelse och förnyelse, om övergång från en existensform till en annan, om växande och förvandling. Och med sin måndimension erhåller så trädet något av en kosmisk betydelse: det bär månen som en frukt i sin krona och överskuggar med sin beständighet den värld som breder ut sig därunder, samtidigt som det ger skydd, husrum och näring åt allt i det cykliska växelspelet mellan liv och död.

Trädet (foto Ingela Romare)

Trädet och världen

Axis mundi

Innan vi vänder oss till Världsträdet som sådant, kan det vara lämpligt att erinra om vissa aspekter av den arkaiska människans världsbild, d v s grundstrukturen i den för-kopernikanska kosmologin.

Överallt bland jordens folk möter vi föreställningen att himlen hålls uppe av en väldig pelare eller påle – som samtidigt också ger stadga åt jorden. Himlen tänks som ett valv eller en kupa som utan denna stöttepelare skulle rämna och falla ner över människans värld.

Till saken hör att en sådan världspelarare inte kan bära upp himlen i någon godtyckligt vald punkt, lika lite som den kan stå var som helst på jorden: pelaren måste stötta himlen i dess mittpunkt och samtidigt vila vid jordens mitt. Var är då dessa mittpunkter, dessa kosmiska centra belägna?

På norra halvklotet ledde den årtusendelånga iakttagelsen av nattens stjärnhimmel till den häpnadsväckande upptäckten att det fanns en vilande mittpunkt på himlavalvet i omedelbar anslutning till polstjärnan, kring vilken alla stjärnor och stjärnkonstellationer tycktes kretsa likt ett hjul kring sitt nav. (Om man en stjärnklar natt riktar en kamera mot polstjärnan och ställer slutaren på mycket lång utlösningstid, helst flera timmar, får man, om allt går som det ska, en bild av ett ofantligt hjul roterande på himlen: de olika stjärnorna ristar cirkelrörelser i emulsionen på olika avstånd från mitten. En minst sagt imponerande bild.) I flera kulturers kosmologiska uppfattning utgör detta universums gudomliga centrum, och

det är i denna punkt som världspelaren bär upp hela himlen. Dess nedre del finner stöd i "jordens centrum", en plats som representeras av i princip varje helgedom eller kultcentrum, varför flera "centra" kan rymmas inom en och samma kultursfär. Men människorna på norra halvklotet tänkte sig också att den "ideala" mittpunkten på jorden låg någonstans i nordligaste nord. Om polstjärnan betraktas från en plats norr om polcirkeln tycks den finnas praktiskt taget rakt ovanför betraktaren (som står på den "platta" jorden). Om polstjärnan betraktas från en plats mellan ekvatorn och norra polcirkeln står stjärnan så att säga snett uppåt, så att jorden framstår som ett berg som reser sig mot norr, varför jordens mitt måste ligga på toppen av detta världsberg. Över detta hänger så himlen som en ofantlig klocka, upp-buren i sin mittpunkt av världspelaren.

Himlapelaren är emellertid inget statiskt eller fixt stöd för himlen, utan kan snarare liknas vid en axel som vrider sig runt sig själv - eller vrids av en gud - och därmed sätter hela världsalltet i rotation. Pålen, pelaren eller axis mundi har en utpräglat fallisk kvalitet genom att den är universums stöd, och dess maskulina natur blir omedelbart synlig i dess antropomorfa varianter, exempelvis grekernas Atlas eller egypternas Su - dessa bär upp himlen på sina skuldror och fyller på så vis samma funktion som den mer operosliga pelaren.

Världspelaren eller axis mundi ger alltså stöd åt himlen och stadga åt jorden; på axeln vilar hela världsalltet och i densamma möts alla världar: underjordens döds- eller demonrike, människans värld samt gudarnas himlasfärer. Axis mundi är således själva ryggraden i en komplex, flerskiktad världsbild som på de flesta håll indelas i de tre nyss nämnda kosmiska zonerna: underjorden, jorden och himlen. Himlen som sådan omfattar flera regioner, planetfärerna, oftast sju till antalet, men ibland fler. Dessa sfärer befolkas av olika gudar och högguden själv tänks ofta ha sin boning allra högst upp: i polstjärnan, den enda vilande punkten i ett ständigt roterande världsallt. Där tronar den Orörde Röraren som vrider in kosmos i varat.

Världsträdets rötter håller samman underjorden, på stammen vilar människans värld, dess grenar bär upp planetfärerna – varvid himlakropparna tänks som grenarnas frukter - och toppen stödjer himlavalvet i polstjärnan.

En annan symbolisk gestaltning av *axis mundi* är Världsberget, men ofta är berget och trädet två motiv som i det här sammanhanget förstärker varandra, genom att trädet tänks växa på Himmelsbergets topp. Emellanåt liknar rent av berget självt ett träd: i japansk ikonografi framställs ofta världsberget med yviga grenar och på sina håll möter vi föreställningen att världsberget växer med tidsåldrarnas gång, varvid det likt ett träd lägger årsringar kring sina slutningar. Men långt vanligare är som sagt tanken att Världsträdet växer ovanpå berget, så t ex bland en mängd sibiriska folk samt i Kina, där trädets rötter tränger igenom berget ända ner till underjorden och på så vis för-enar de Nionde källorna med de Nionde himlarna (den kinesiska axis mundi når ända upp till Nordhimlen, den högsta enhetens ort, Tai-

gi, och förbinder denna med de lägre zonerna i en sammantagen enhet: Tao). Iranska texter talar om ett världsberg, Haraberezaiti, samt ett världsträd, Gaokereana, som växer i urhavet Vourukasha. Från Mesopotamien känner vi de anlagda "världsbergen", ziqqurat, som hade sju avsatser - bergets topp nådde således över planetfärrerna in i fixhimlen. Här finns också avbilder av ett sumeriskt världsträd med sju grenar på ett väldigt berg i havet, och det är tänkbart att detta träd är förebilden för judendomens sju-armade ljusstake: Ljusen är de lysande planeterna på världsträdets grenar. I Gamla Testamentet dyker annars upp ett träd med kosmiska dimensioner:

... jag såg i min syn ett träd stå mitt på jorden, och det var mycket högt. Ja, stort och väldigt var trädet, och så högt att det räckte upp till himmelen och syntes allt intill jordens ända. (Dan 4:7-8)

Tidigare har jag nämnt att *axis mundi* nådde upp till höggudens säte, och föreställningen att Himmels- eller Ljusguden bor i Världsträdets topp är utbredd. Bland folken norr om polcirkeln är denna tanke närmast legio, och hos samtliga indo-germanska folk tillbads den högste guden vid heliga träd. Kelter, germaner och litauer höll eken för höghelig, och de senares högsta gud bar samma namn som eken själv: Perkus. Bland nordamerikanska indianer tänktes Världspelaren eller Världsträdet nå upp till polstjärnan, där guden över alla gudar håller hus.

Ej sällan symboliseras högguden i arkaiska kulturkretsar av en örn. Örnen representerar himlaväldet, ljusets rike, de övre regionernas höghet. Men den är emellertid inte ensam herre över Världsträdet, ty i dettas rötter dväljs ormen eller draken, företrädare för de nedre, underjordiska mörkermakterna, i opposition mot örnens himmelrike – en föreställning som är mycket utbredd. Såväl Egypten, Mesopotamien, Indien, Kina och Skandinavien som de stora syd- eller mesoamerikanska högkulturererna – Inka, Aztek, Maya – känner denna motsättning mellan reptilen i Världsträdets rötter och himlaörnen i dess topp. På många håll är världens cykliska pendling mellan skapelse och undergång resultatet av en stormande strid mellan ormen och fågeln, mellan Mörker och Ljus. I kampen rubbas balansen mellan den övre och den undre världen och kosmos upplöses i kaos. Men Världsträdet återuppstår, det förvandlas från dött träd till levande, dess grenar bär åter löv och liv. Så ser vi att idén om ett Världsträd är omedelbart förknippad med tanken på ett levande kosmos: kring Världsträdets kärna vävs Livsträdets bark.

Världsalltets träd

I Daniels bok finner vi, som nämnts ovan, en beskrivning av ett Världsträd som visar sig besitta Livsträdets moderliga egenskaper:

Dess lövverk var skönt, och det bar mycket frukt, så att det hade föda åt alla. Markens djur funno skugga därunder, och himmelens fåglar bodde på dess grenar, och allt kött hade sin föda därav. (Dan. 4:9)

Såväl Livsträdet som Världsträdet växte, som vi sett, på ett berg, och berget är, som vi också redan konstaterat, en symbol för både den Stora Modern och för universums centrum. Bergets topp blir då det kosmiska sköte ur vilket allt liv uppstår, den punkt där himlen möter jorden. På det kosmiska berget, i världarnas skärningspunkt, firas det mesopotamiska hieros gamos, det heliga bröllopet mellan den maskulina himlen och den feminina jorden: när himlen möter jorden skapas liv i otaliga former. I trädet på bergstoppen manifesteras denna förening av himmelskt och jordiskt, dess krona är himlarnas sfärer och dess rötter jordens urgrund.

Världsträd och Livsträd är beteckningar, utifrån olika perspektiv, på ett och samma Träd, det träd som är universum. Trädet är den urmateria som alltet danats av, en tanke som kläs i ord i Rigveda (X, 81, 4):

Vilket var träet, vilket var trädet, som himmelen och jorden timrades av?

Tallen (Albert Larsen), oljemålning

Vi ser alltså att Världsträd och Livsträd växer ihop och det ena går egentligen inte att skilja från det andra, annat än genom ett slags tematisk uppdelning av trädets betydelse och funktion. Men denna schematisering är bara ett sätt att belysa två grundläggande sidor av symbolen, att se denna i olika perspektiv där den ena synvinkeln lämnar den andra i tillfällig skugga och vice versa, utan att den andra för den skull utesluts eller upphävs.

Hos Världsträdet dominerar den kosmologiska aspekten, eftersom det är en sinnebild för världsalltets struktur. Hos Livsträdet dominerar den "ontologiska" aspekten, eftersom Livsträdet är en sinnebild för livets eller varats ursubstans. Men dessa två "principer", strukturen och varat, hör ihop som form hör till innehåll. Båda vore tomma, meningslösa, utan den komplementära ömsesidighet de erhåller i trädets symbol. Här möts och sammanfaller de två urkrafter som kanske bäst och tydligast ger sig tillkänna under beteckningarna "maskulint" och "feminint" – trädet som fallos och trädet som sköte. Så åskådliggör också trädets symbolen den fundamentala helheten i alltet.

Yggdrasil

Yggdrasil är ett av de mer välbekanta Världsträden och får här kort tjäna som illustration till delar av vad som hittills sagts. Det är omvistat om Yggdrasil är en ask. I de fornnordiska källorna förekommer benämningen

askr, vilket man velat tolka som "ask", medan andra hävdar att ordet betyder "träd" rätt och slätt. I stället har man framfört tanken att Yggdrasil snarare skulle vara en idegran. Detta träd växer i direkt anslutning till vattnet:

*Ask vet jag stånda,
Yggdrasil nämns den,
väldig, vattnad med
vitaste ör;
dädan kommer dagg
som i dalar faller,
evigtgrön står den
vid Urdarbrunnen.*

(Völuspa)

Det växer på Himinbjörg, "Himmelsberget", och sammanbinder himmel, jord och dödsrike. Askens rötter borrar sig ända ner till underjordens avgrundsdjupa rike där nornorna vattnar dem, samtidigt som Nidhögg och andra reptiler gnager på dem med sina frätande bett.

*Yggdrasils ask
ustår mer
än världen vanligen vet:
i toppen betar hjorten,
tård blir stammen,
nederst så Nidhögg gnager.*

(Grimnismal)

I trädets högsta topp ligger Asgård, gudarnas hemvist, bevakat av Surt med det flammande svärdet. Här finns också örnen, som sänder skymford med ekornen Ratatosk till Nidhögg i djupen, och dessa ryker dagligen ihop i strid. Spänningen mellan motsatserna blir slutligen så stor att världens undergång förutspås av Valan, och

*Skälver gör Yggdrasils
ask men står,
urträdet jämrar sig.*

(Völuspa)

Världsträdet går inte under, det står kvar in i den nya tiden. In i den nya tiden bär trädet också det nya människosläktet. Liksom Ask och Embla kommer också den nya tidens människor att "födas" ur trädet. Inför den stundande Fimbulvintern rådgör nämligen Oden med jättarna vilka av människorna som ska få överleva gudarnas sista strid och han får svaret: Liv och Livtrasir. Detta par göms undan undergången i Hoddmimirs trä och livnäs där av dess dagg. Hoddmimir betyder "Mimers skatt", vilket förmodligen syftar på den människoskatt som det skall innesluta. Emellertid kallas Yggdrasil på två ställen i Fjölsvinsmal för just Mimer, och därför kan vi sluta oss till att det är Världsträdet självt som består den kosmiska katastrofen och i sitt inre bär fram det nya människosläktet. Världsträdet är "havande", det är moderligt, det är Livets träd.

Trädet, ödet och visheten

En särdeles intressant episod i den fornnordiska mytologin utgör Odens, eller hangantyr, "hänggudens" självoffer från Yggdrasils grenar. Innan vi går in på detta ska vi titta lite närmare på trädets anknytning till ödet.

Vi såg tidigare att Trädet är allt livs urgrund och samtidigt den ordning som genomsyrar allt. Av detta följer föreställningen att Trädet också representerar den "makt" som styr existensens skiftningar i såväl stort som smått, d v s att det representerar ödesmakten.

Bland Osmanli-turkarna fanns föreställningen om ett Livs- och Världsträd med en miljon löv, på vilka varje enskild människas öde stod skrivet, och när lövet föll, dog människan. Ostjakerna tänkte sig något liknande: på ett berg med sju avsatser skriver en ödesgudinna in den nyföddes öde på ett träd med sju grenar. Föreställningen om ett Ödesträd fanns också i Egypten, där den ibishövdade skrivarguden Thot ristade faraos öde på ett av himmelträdet blad, och vid trädets fot hade ödesgudinnan Sekhait sitt säte.

Trädet är en av den Stora Gudinnans uppenbarelseformer, och liksom hon föder allt ur sitt generösa sköte, tar hon också livet tillbaka, d v s hon bestämmer livsödet, hon är Ödets gudinna. I det hon härskar över all (till)växt är hon även Tidens härskarinna.

Med tidens gång spricker löven ut för att så småningom falla, det enskilda livsödet fullbordas. Men samtidigt växer också Världsträdet i sig självt – en sinnebild för det universella ödets långsamma växande. Trädet får ödesbetydelse genom att det har sina rötter i djupet, i underjordens gåtfulla dunkel, samt genom att det växer "in" i tiden, breder ut sina grenar och lägger ringar kring sin stam som tidens tydliga avtryck. Det sammanbinder dödsrike och de levandes värld och länkar på så vis samman liv och död. Hos sumerer, greker, romare och germaner fanns föreställningen att ödeskammaren låg vid Världsträdets rötter, vid den brunn eller källa som vattnade det kosmiska trädet. Även vattnet, i egenskap av allt livs fostervatten, äger en påtaglig ödeskaraktär.

Vid Yggdrasils rötter finns tre brunnar. Vid Urdarbrunnen sitter nornorna, ödesgudinnorna, och spinner livets trådar.

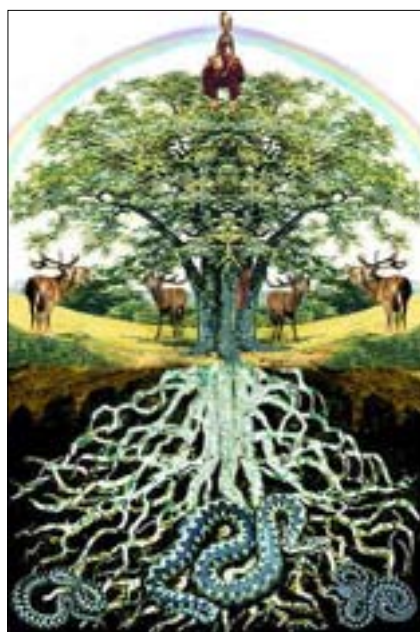
*Från /asken/ kommer mör
mycket vetande,
tre från svallet
vid trädets fot...
Livslopp de lade,
livslängd mätte
för åldrars barn,
ödet åt hjältar.*

(Völuspa)

Nornorna kallas Urd, Skuld och Verdandi och de företräder tidsaspekterna: Urd det förflutna, Skuld det nuvarande och Verdandi det kommande. Det fornnordiska *urdhr* är ett av orden för "öde" och stammar från det indoeuropeiska *uert* som betyder "vända", "snurra" och som på gammalhögtyska blivit *wirt* och *wirtel*, d v s "slända" (sådan man spinner med). Spinnandet och ödet är alltså språkligt besläktade och de tre nornorna spinner människans livstråd, mäter upp och klipper av. Av nornornas grekiska systrar, moirorna, heter en Klotho, vilket ordagrant betyder "spinnarska".

Nornor och moiror är mångudinnor och bland många folkslag uppfattas månen som en ofantlig spindel som spinner sitt nät över nattens himlavalv. Månen, i egenskap av härskarinna över liv och död, är också den makt som spinner livsödets tråd. Ödesbetydelse erhåller månen vidare genom att den är tidens måttstock: ursprungligen mättes tiden utifrån månens cykler, och själva ordet "måne" stammar från det indoeuropeiska *me* som betyder "mätta".

Detta idékomplex kopplas så till Trädet och Världsaxeln genom att det är denna som i sin vridning frambringar månens rörelser och därmed Tiden. Den driver också stjärnorna i deras eviga kretsande kring mitten, och den obehaglighet som utmärker stjärnkonstellationernas evigt samma banor är samtidigt den tvingande nödvändighet som präglar människans öde – på sina håll tänks ödesgudinnorna fästa den enskildes ödestråd vid en utvald stjärna, vilket åskådliggör idén om ödets obehaglighet.

Världsträdet Yggdrasil

Världsträdets vridning är den heliga rörelsen, det "spinner" runt sig självt och är ödets slända, med vilken ödesjungfrurna spinner livets trådar. Denna mytiska bild går igen hos Platon som beskriver hur Ödets slända roterar i skötet på Nödvändigheten (Ananke), vars döttrar är moirorna. På flera håll kan man finna bilden av ödesgudinnan som tronar på världens högsta ort, och i hennes allbestämmande sköte vrider sig världarnas axel eller Världsträdets stam.

Efter denna utviking om trädet och ödet kan vi återkomma till Odens självoffer:

*Jag vet att jag hängde
i vindsvalt träd
nio nätter i sträck,
blodspjutstungen,
blotad åt Odin,
själv given mig själv;
i asken
som ingen vet
av vad rötter den ränner...
nedåt jag spanade spänt,
runor jag upptog*

*med ropande röst,
föll från fornträdet ner...*

*Jag började växa
och vis varda,
trivas och tillta i kraft.*

(Havamal)

Genom att hänga i Världsträdet befinner sig Oden i centrum, i alla världars skärningspunkt och mitt i alla skeenden; han svävar i det element som är all tids upprinnelse – Trädet är ju, som vi såg nyss, sinnebild för tiden och ödet – och spanar således in i evighetens rymd. Han transcenderar all tidsbetingad villkorlighet i det han, hängande i kosmos mittpunkt, har fritt tillträde till alla världarna, den övre och den undre, den framtida och den förflutna. Ödet och tiden är i den fornnordiska föreställningsvärlden förknippade med det kvinnliga könet, i det att det är det kvinnliga som föder, låter växa och dö. Genom att offra sig själv i eller åt denna feminina dimension lyckas Oden bemäktiga sig den hemlighet som annars är förbehållen kvinnan – den hemlighet som handlar om varats innersta mysterium. På så sätt griper han makten över ödet och får herraväldet över livet som sådant.

I nio dagar hänger guden döende i Trädet, spänt spanar han ner i mysteriets centrum, han blir invigd i den hemliga runskriften, som kungör hans egen död, för att slutligen störta ner och "växa och vis varda, trivas och tillta i kraft". Detta förlöpp är detsamma som månens "dödsfas": i nio dagar avtar månen gradvis efter att ha varit full, försvinner så helt för att efter tre dagar i "dödsriket" börja "växa... och tillta i kraft". De runor som tycktes kungöra Odens död visar sig egentligen förtälja om alltings förvandling, om det eviga kretsloppet, om liv, död och återfödelse, d v s om den feminina visdom som Oden genom att offra sig gör till sin egen. Och i detta motiv kan vi se hur offer, död, återfödelse och visdom hör samman som grenarna på ett och samma träd.

Trädet och korset

När Adam åt av frukten från Kunskapens träd blev han och Eva utdrivna ur paradiset, på det att Adam icke må "sträcka ut sin hand och taga jämväl av livets träd och äta, och så leva evinnerligen" (Gen 3:25). På så vis gick det eviga livets träd förlorat för mänskligheten, men bara tillfälligt, ty med den "andre Adam", Kristus, framträder det åter som en levande religiös föreställning.

Korset är ett slående exempel på hur Dödsträd övergår i Livsträd: Kristus lider döden uppspikad på korset, men får just därigenom evigt liv, ty korset är det moderliga trä som borgar för förvandlingen från liv till död. Och Kristus blir, hängande på korset, i symbolisk mening den livskraft som genomsyrar trädet.

Om Adam genom Eva föll för Kunskapens träd och så bringade döden in i världen, så dör Kristus på korsträdet och förmedlar till människan löftet om evigt liv. Den medeltida myt- och legendbildningen sökte också göra Kunskapens träd till Livets träd. Så berättas att Adam, innan han drevs ut ur paradiset, tog ett äpple eller bröt en kvist från Kunskapens

träd som han sedan planterade och som växte upp till ett träd, av vilket man senare snickrade Kristi kors. Korset placerades på det ställe där kunskapsträdet stått, så att den korsfästes blod droppar ner på Adams kranium (Golgatha betyder "Skallberget"), som därmed döps och återlöses från sina synder. På så vis blev Kunskapens träd via korset till ett Livets träd, och i den kristna ikonografin framställs korset ofta som ett grönskande träd.

Som nämnts ovan tänkte man sig alltså att korset restes på just det ställe där paradisträdet stått. Detta innebär att korset är placerat på den plats varifrån själva skapelsen utgick. I den kristna världens mitt finner vi således Livets träd, men även berget (Golgatha) och vattnet, och man kan på vissa bilder se hur paradisdöden strömmar ut ur korsets armar. Faktum är att korset på sina håll anses nå ända ner i dödsriket - till Adams kranium - varur alla världens vatten kväller fram. Dessutom förekommer det att korset har försetts med sju tvärsålar, en symbolisk antydning om dess kosmiska karaktär: korset reser sig genom de sju himlasfärerna. Från korset utgår alla världar och allt liv.

Något ska också sägas om själva korsfästelseakten. Jesus spikas upp, lider intill döden och tas så ner, läggs i graven i berghålan, för att på den tredje dagen återuppstå. Men vi har sett tidigare att den som sakta men säkert lider sitt slut, för att sedan återuppstå efter tre dygn i dödsriket, är månen. Även i Kristus-motivet kan vi alltså urskilja det urgamla dramat liv-död-återfödelse i månens regi. Likheter med Odens självoffer är tydlig, och innebörden är till sin symboliska kärna densamma: guden offerar sig för att vinna något, Oden för att bemäktiga sig livets hemlighet, den kristne Guden för att lära känna sin tragiska skapelse och på så vis frälsa den.

Det upp och nedvända trädet Arbor inversa

I Platons bok Timaios finns en passus som lyder:

... (den förnämsta själsdelen hos oss) lyfter oss från jorden till släktskapet i himlen, då vi icke äro jordiska plantor utan himmelska. (90a)

Här framställs människan som en upp- och nedvänd planta med roten i himlen och stjä-

ken ner mot jorden. Förklaringen till Platons ord står väl att finna i hans filosofiska tanke att idéerna utgör den egentliga, "himmelska" verklighet, av vilken vår vanliga värld blott utgör en avbild. Och då har människan, vars själ är hennes eidos eller idé, sitt ursprung eller sin "rot" i himlen.

Via Platon har denna tanke sedan slagit rot i medeltidens kristna föreställningsvärld, där idéen om ett arbor inversa, ett upp och nedvänt träd, är ganska utbredd. Enligt Hugo av Sankt Victor kan människosläktet indelas i tre grupper: otrogna människor som eftersträvar världsliga ting och är fast rotade i jorden; sådana som är ostadiga i sin tro och därmed rotlöst pendlar mellan himmelsk åstundan och världsliga begär; samt de gudsförtröstande troende som är radicati et fundati in deo, "rotade och grundade i gud". Om de är rotade i gud, som är i himmelen, måste de ha sina blad på jorden likt upp och nedvända träd. I sällsynta fall syftar föreställningen om arbor inversa på Kristus, exempelvis hos Bonaventura, som hävdar att Jungfruns son är rotad i den himmelska trädgården och når ner till jorden med sitt grenverk.

Denna vid första påseende något udda föreställning har även kommit kristendomen till del via islam, där den är tämligen framträdande. Den store mystikern Ibn Arabi skriver att det växer ett lyckans träd ner genom alla himlasfärerna och att trädet har sina rötterna under Allahs tron.

Den spanske forskaren Asín Palacio har påvisat islamiska influenser i Dantes diktning, vilket skulle kunna vara källan till några verser i paradisdelen (XVIII, 28-30) av hans Gudomliga komedi, där himlasfärerna liknas vid ett upp och nedvänt träd:

*I denna femte krans...
av trädet som från toppen
får sin livskraft
och ständigt sätter frukt
och aldrig vissnar.*

I judendomens esoteriska tradition möter vi också det upp och nedvända trädet. Sefiroth-trädet, universums "skelett", har sin rot, "alla rötters rot", i den okände guden, i En-Sof, och det växer ovanifrån och ned.

I Indien återkommer *arbor inversa* i olika texter och möjligen har motivet härifrån, via iransk vayu-religion, nått såväl Grekland som

islam, men det är troligare att idéen utvecklats självständigt å ömse håll. Det första omnämnandet finner vi i Taittiriya Aranyaka (I, 11, 5):

*Den som nu känner trädet med sina
uppåtgående rötter och nedåtgående
grenar, han kommer ej mer tro att döden
kan förinta honom*

Senare dyker det upp i Katha-Upanishad (VI, 1):

*Med grenar nedåt, rot uppåt
står detta eviga fikonsträd.
Det är det ena, är brahman
det heter det odödliga.
Alla världar i det vila,
utöver detta ingen går.
Detta är sannerligen det.*

Samma kosmiska eller eviga karaktär har det upp och nedvända trädet i Bhagavad-gita (XV, 1-4):

*Med rötterna från ovan, och med grenar
från nedan, är Asvattha-fikonträdet
omöjligt att förinta – varje blad
av detta träd är likt en hymn till Gud.*

Om man rent allmänt ska försöka tolka arbor inversa hamnar man tämligen osökt bland det idégods som ger uttryck åt människans önskan att befria sig från sin tyngande jordbundenhet och åt den något forcerade övertygelsen att hennes egentliga ursprung och sanna vara står att finna i en överjordisk dimension – där alltså människan har sin rot. Roten är således "andlig" eller "faderlig", inte jordiskt materiell eller moderlig. Denna föreställning är med andra ord ett typiskt uttryck för den "patriarkala" andens nedvärdering av den "matriarkala". Men talande nog tvingas den patriarkala anden nyttja natursymboler för att gestalta något som inte är rent abstrakt - och varken "liv" eller "värld" går att pressa in i rent abstrakta mallar. Men för att få en natursymbol att passa in i ett logosdominerat sammanhang, måste den förvanskas på ett naturvidrigt sätt – den maskulina anden tillskansar sig orätmätigt natursymbolens feminina karaktär.

Erik Nisser

Centrum för Jungiansk Psykologi AB

Edvin Adolphsons väg 4 SE-16940 Solna Tel 08-830 700